

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 25 Volume: 6 Issue: 25

-Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Armağanı-

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

OSMANLI MİMARİSİNDE, BAŞKENT DIŞINDA MİMAR SİNAN EKOLÜNÜN GÜÇLÜ BİR TEMSİLCİSİ: ÇANKIRI ULU CAMİİ

A STRONG REPRESENTATIVE OF MIMAR SINAN ECOLE IN OTTOMAN ARCHITECTURE: GRAND MOSQUE OF CANKIRI

Ahmet Ali BAYHAN*

Öz

Bu makalenin konusunu, Mimar Sinan üslubunu Başkent İstanbul'un dışına taşıyan ve Türkiye sınırları içerisinde merkezi planlı şemanın önemli bir temsilcisi durumundaki Çankırı Ulu Camii oluşturmaktadır. Klasik Osmanlı mimari anlayışının Anadolu'da yaygınlaşmasında öncü rol oynayan bu caminin gösterdiği üç yarım kubbeli, merkezi planlı şema, dönemin diğer Osmanlı camileriyle kıyaslanacak ve bazı ortak yönler işaret edilmeye çalışılacaktır. Sonuçta Çankırı Ulu Camii'nin Türk mimarisinin gelişme sürecine katkısının boyutları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Ulu Cami, merkezi plan, Mimar Sinan üslubu.

Abstract

Main subject of this article is, Grand Mosque of Cankiri: which carried out style of Architect Sinan out of capital Istanbul and an important representative for central planned scheme within the borders of Turkish Republic. The mosque have had a great influence on the popularization of classical Ottoman architecture at Anatolia and we will compare this three semi domed, central planned mosque with contemporary Ottoman mosques and try to show some common characteristics of them. In conclusion Grand Mosque of Cankiri's contribution to development process of Turkish architecture will be revealed.

Keywords: Cankiri, Ulu Cami [Great Mosque], central plan, Mimar Sinan style.

Giriş

İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünün kuzey kesiminde, Körođlu dağlarının güneye doğru alçaldığı ve Kızılırmak'a dökülen Acıçay ile Tatlıçay'ın birleştiği yerinin yakınında, denizden 730 m. yükseklikte yer alan Çankırı, adını Antikçađ' da kurulan ve şehrin çekirdeğini teşkil eden 'Gangra' (Arap kaynaklarında Hancere, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Kengiri ya da Kângiri) Kalesi'nden almaktadır. Hitit, Paflagonlar, Pontus Krallığı, Roma ve Bizans hâkimiyetinin ardından 1071'deki Malazgirt Savaşı sonrasında Türk egemenliğine giren Çankırı'da, Selçuklu, Çandaroğulları ve Osmanlı dönemine ait çok sayıda tarihi değere sahip

* Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, e-mail: bayhanahmetali@hotmail.com

eser bulunmaktadır (Hacı Şeyhoğlu, 1930, Yücel, 1980: 33, 34, 79, 88, Derschwan, 1987: 264, Şahin, 1993: 216-218, Ayhan, 2008: 17-116, Kankal, 2009). Bu eserlerin en önemli ve en dikkate şayan örneklerinden birisi Çankırı Ulu Camii'dir.

Çankırı Ulu Camii

'Ulu Cami', 'Büyük Cami' ya da 'Sultan Süleyman Han Camii' adlarıyla anılan (Kale, 1997: 17, Can-Akçel, 2008: 181-182) yapı, Çankırı'nın 'Cami-i Kebir Mahallesi'nde (şimdiki adı Mimar Sinan Mahallesi), kentin en gösterişli yerinde, yüksekçe bir nokta üzerinde inşa edilmiştir¹ (Resim 1). Bu kaynaklara dayanarak aynı yerde daha önceden, muhtemelen Çandarogulları Beyliği devrinde yapılmış bir caminin olduğu sanılmaktadır. Mevcut caminin güney duvarının doğu ucundaki kitabe bu düşüncüyü destekleyen en önemli kalıntıdır (Resim 15).

(بني) هذه العمارة المباركة
من محرم المكرم سنة اربعين و سبعمائة

(Büniye) hâzihi'l-'imârat el-mübârekeh

Min Muharrami'l-mükerrerrem sene erbe'in ve seb'amieh

Bu kutlu yapı, yedi yüz kırk (1339-40) senesinin keremli Muharrem'inde (bina edildi).

Ayrıca bu yazıtın üst tarafında bulunan ve üzerinde stilize edilmiş ejder ya da yılan figürünün yer aldığı taş malzeme de muhtemelen bu eski camiden kalmış olmalıdır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle inşa edilen caminin yapım kitabesi, harim giriş kapısının üzerinde, 1,50 x 0,50 m. ölçülerinde ve sülüs karakterlidir (Resim 16).

بيوردي يابمغه اثني يلبنده
بوني سلطان سليمان طالع الخير
منادي كوريجك خيريله ختمن
ديدي تاريخني يا جامع الخير

Buyurdî yapmağa isnâ yılında

Bûnî Sultân Süleymân tâli' u'l-hayr

Münâdî göricek hayriyle hatmin

Didî târihini yâ câmi' u'l-hayr

Bunu (camiyi) yapmaya, hayrı doğuran (ortaya koyan) Sultan Süleyman, (saltanatının) ikinci yılında (ferman) buyurdu.

Münadi hayır ile tamamlanmasını görecek, dedi tarihini "yâ câmi' u'l-hayr".

Kitabeye göre H. 929 (M. 1522) tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle caminin yapımına başlandı. Son satırdaki "yâ câmi' u'l-hayr" ibaresinden de H. 966 (M. 1558) tarihinde yapının inşası tamamlanmıştır (Goodwin, 1971: 179, Kale, 1997: 18, Can - Akçel, 2008: 183).² Caminin hangi mimar tarafından inşa edildiği kesin olarak bilinmez. Başlangıç tarihinde değil, ama 1558 yılında cami tamamlandığında Mimar Sinan Osmanlı Devleti'nin baş mimarıdır.³ Fakat tezkerelerde bu yapının adına rastlanmamaktadır (Kuran, 1986:250-405). Bununla birlikte

¹ 1521 tarihli tahrirde 'Cami' olarak kayıtlı olan mahalle, 1578 tarihli tahrirde 'Cami-i Merhum Sultan Süleyman Han-tâbe serâhu-Mahallesi' olarak geçmektedir (Kankal, 2005: 204, Kankal, 2009: 175-176). Kâtib Çelebi, Cihannümâ, s. 645'te bu yapı 'Sultan Süleyman Camii' adıyla anılmaktadır.

² Kanuni Sultan Süleyman devri mimari eserleri konusunda hazırlanan Yüksel, 2004: xı'deki İstanbul dışında bulunan eserler arasında Çankırı Ulu Camii'ne yer verilmemiştir.

³ Mimar Sinan'dan önce Klasik Osmanlı mimarisinde adı bilinen ilk baş mimar Acem Ali'dir (Ertuğrul, 1988: 322). Mimar Sinan'ın ise 1537'de Acem Ali'nin ölümünden sonra bu göreve getirildiği bilinmektedir (Mülayim, 2009: 224-227).

bazı kaynaklarda Sadık Kalfa ve Mustafa Kalfa (Ağa)'nın adına rastlanması⁴ (Başer, 1956: 21, Kale, 1997: 17, Can - Akel, 2008: 183), Mimar Sinan ekolünden bir ustanın bu camiyi en azından tamamlamış olabileceğini düşündürmektedir.

Cami inşa edildikten yaklaşık yirmi sene sonra, muhtemelen H. 983 (M. 1575-76) tarihinde tamir edilmiştir (Kankal, 2009: 175).

XVII. yüzyılda 'Kankırı' olarak anılan Çankırı'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, varoşu hakkında bilgi verirken "... çârsû içre cemâ'at-i kesireye mâlik Sultân Süleymân Hân câmi'i bir minâreli ve kurşum ile mestûr bir müzeyyen câmi'-i ma'mûrdur." diyerek Ulu Cami'den söz etmektedir (Evliya Çelebi, 1999: 152).

Yapı, meydana gelen depremde zarar gördüğü için H. 1302 (M. 1884-85) tarihinde esaslı bir onarım geçirmiştir (Goodwin, 1971: 179, Kale, 1997: 18, Can - Akel, 2008: 184, 191). Son Cemaat Yeri'nin giriş kapısı üzerindeki kitabe şöyledir (Resim 17):

بارك الله نه زهي معبد عليا بو مقام
نه سعادت بوني احيايه كيم ايندي اقدام
صد هزار آفرين اي كنقرينك خير اهلي
نه شرف اولدي ميسر سزه بو خير عظام
روح قدسيه سي آكاه اولچق بو خير
لحيهء پاكن هديه ايندي او خير انام
جوهر تاريخني قلدي اعانه مجبور
ايندي بيك اوجيوز ايكيده كيم او تعميري تمام

Bâreke'l-lâh ne zehî ma'bed-i 'ulyâ bu makâm
Ne sa'âdet bûnî ihyâya kîm îtdî ikdâm
Sad hezâr âferin ey Kangırı'nun hayr ehli
Ne şeref oldî müyesser size bu hayr-ı 'ızâm
Ruh-u kudsiyyesi âgâh olacak bu hayra
Lihye-i pâkin hediye îtdî o hayr-ı enâm
Cevher târihini kıldı i'âne Mecbûr⁵
İtdî bin üç yüz ikide kîm o ta'miri tamâm

Ayrıca bu kitabenin üzerinde çiçek çerçevesi bir dairenin içerisine ۱۳۰۲ ما شاء الله كان 'Mâ şâe'l-lâhü kâne 1302' yazılmıştır. Bu yazıtlardan anlaşıldığına göre, cami H. 1302 (M. 1884-85) tarihinde Çankırı'nın hayır ehli halkı tarafından tamir edilmiştir. Bu onarım esnasında yapının dış duvarlarında bir takım farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Duvarlardaki öküz gözü ve yuvarlak kemerli pencereler bu değişimi gösteren en önemli uygulamalardır. Ayrıca 1884-85 tarihli onarımda son cemaat yerinin ilave edildiği, içeride devşirme sütunlarla taşınan takviye kemelerinin yapıldığı, caminin güney ve batı duvarlarını destekleyen orijinal payandaların da yaklaşık dörder metre daha uzatıldığı, doğu - batı cephelerdeki pencerelerin küçültüldüğü ve sıvanın komple yenilenmesi sebebiyle klasik kalem işi örneklerinin yerini XIX. yüzyıl Barok ve Rokoko tarzındaki kalem işi süslemelerin aldığı anlaşılmaktadır.

⁴ Yurt Ansiklopedisi, "Çankırı" Maddesi, C. III, 1982, s. 2004; Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi Sultan Süleyman Camii Dosya No: 18.01-1.

⁵ Bu isim, Çankırı'nın yetiştirdiği önemli şairlerden Ahmed Mecbur Efendi olmalıdır (Can - Akçel, 2008: 184).

1935 - 1945 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan onarımda, kubbelerin kurşun kaplamaları yenilenmiş, cephelerde sıva raspaşı yapıp ortaya çıkan taş kaplamanın tamiri gerçekleştirilmiş ve pencereler ile elektrik tesisatı elden geçirilmiştir. 1938 yılında minare İlgaz'lı Kazım Usta tarafından tamir edilmiştir. Buna dair Türkçe kitabe şerefe korkuluğunun iç yüzünde yer almaktadır.

1967 yılındaki tamiratta cami iç kubbelerindeki çatlamlar giderilmiş, kalem işi bezemeler yenilenmiş, sıva, badana gibi basit onarımlar yapılmıştır.

1990 - 1994 yılları arasında ise iç yüzey süslemeleri aslına uygun biçimde yenilenmiş, kurşun örtüsü tamir edilmiş, avlu düzenlemesi elden geçirilmiş ve elektrik tesisatı onarılmıştır (Can - Akel, 2008: 191).

32 x 32 m. ölçülerinde kare şekilli bir alana oturan ve düzgün kesme taş malzemeden inşa edilen cami, 28,50 x 19,60 m. boyutlarında yatay dikdörtgen biçiminde bir harime sahiptir. Harim, ortası tam merkezi kubbe, onu kuzey yönü hariç üç tarafı yarım kubbe, güneydoğu ve güneybatı köşeler ise küçük kubbelerle kapatılmış merkezi bir plan şeması sergilemektedir. Merkezi tam kubbe, güney tarafta iki kare şekilli payeye, kuzey yönde ise duvardan 0,20 m. taşıntı yapan iki duvar payesine oturmaktadır. Payeler, kuzey taraf hariç üç yönden birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Köşe kubbeleri de, güney payeler ile duvarları birbirine bağlayan küçük sivri kemerlerle taşınmaktadır. Kubbelere geçişler pandantifler ile sağlanmıştır (Çizim 1).

Dıştan merkezi kubbe, yüksekçe bir kare kaide üzerinde, sekizgen kasnağa oturmaktadır. Kısa tutulan kasnağın her kenarına denk gelecek şekilde kubbenin eteğine sekiz adet yuvarlak kemerli pencere açılmıştır. Merkezi kubbenin doğu, batı ve güney taraflarına üç yarım kubbe yerleştirilmiştir. Dışarıdan bakıldığında, kuzey taraftaki son cemaat yerine ait ortadaki oval kubbe, hemen hemen diğer yönlerdeki yarım kubbelerin yüksekliğinde ve büyüklüğünde tutulduğundan dört yarım kubbeli merkezi planlı bir yapı gibi görülmektedir. Ayrıca güneydoğu ve güneybatı köşelerdeki küçük kubbelerin alternatifleri olarak son cemaat yerinin köşe kubbeleri dikkate alınrsa bu şema göreceli de olsa tamamlanmaktadır. Dört yarım kubbeli merkezi planlı camilerdeki dört yönlü kademelenme burada da söz konusudur (Resim 1). Yarım kubbeler ile kuzey taraftaki oval kubbenin eteğinde, merkezi kubbedeki gibi yuvarlak kemerli üçer pencere açıldığı gözlenmektedir.

Kuzey cepheyi son cemaat yeri işgal etmektedir. Beş birimli son cemaat yeri, ortada yüksekçe ve oval şekilli bir kubbe ile kapatılırken, onun iki yanındaki göz küçük birer tam kubbe, en dıştaki bölümler ise küçük tam kubbelerle yaslanmış birer eksedra ile örtülmüştür. Son cemaat yerinde yanlardaki küçük kubbelerin altına denk gelecek şekilde iki tane alçı sıvalı mihrabiyyeye yer verilmiştir. Her ikisi de beşer kenarlı bir niş ile altışar sıra mukarnaslı birer kavsaraya sahiptir (Resim 6). Son cemaat yerinde duvar payelerine oturan dört sivri kemer tarafından taşınan ortadaki üç gözün örtü sistemi, bir kaideyle yükseltilmiş durumdadır. Bu kaide üzerinde her kubbenin altına denk gelecek şekilde üç pencere açılmıştır. Kuzey cephede iki kat halinde pencerelere yer verildiği görülmektedir. Bunlardan alt sıradakiler yuvarlak kemerlidir ve ortadaki kapının iki yanına dörder tane olmak üzere sıralanmışlardır. Üst sıradakiler ise alttakiler ile aynı sayıda ve hizada olmakla birlikte öküz gözü formunda düzenlenmişlerdir. Bu pencere düzeni son cemaat yerinin doğu tarafında ikili olarak, batı tarafında ise minare sebebiyle tekli olarak tekrarlanmıştır. Cephenin ortasındaki düz lentolu ana giriş kapısının iki yanında, başlıkları ve kaide kısımları kabartma yumurta dizisiyle bezenmiş ikişer sütun bulunmaktadır. İçteki sütunların alt kısımları yarım metre kadar yivlendirilmiştir. Yumurta dizisine kapı üzerinde de rastlanmaktadır. Kapının üzeri muhtemelen son zamanlarda yapılmış betonarme bir sundurmayla kapatılmıştır (Resim 2).

Doğu ve batı cepheler birbirine benzer düzenleme sergilemektedirler. Dörder payanda ile hareketlendirilmiş olan cephelerin kuzey uçlarındaki iki payandanın arasına birer kapı yerleştirilmiştir. Düz lentolu kapıların üzeri birer sundurma ile kapatılmıştır. Kapıların üstünde sivri kemerli boş bir kitabelik, geometrik motifli bir rozet ile alçı şebekeli ve daire şekilli bir pencere mevcuttur. Ayrıca bu cephelerde, payandaların arasındaki duvar yüzeylerinde eskiden

sivri kemerli olan ancak muhtemelen 1884-85 tarihli onarımda kilit taşı dışarıya taşkın yuvarlak kemerli hale dönüştürülmüş iki pencere bulunmaktadır. Batı cephedeki payandalardan birisi sonradan uzatılmıştır (Resim 3). Doğu cephenin güney ucundaki yuvarlak kemerli pencere, diğerlerine nazaran daha süslü sövelere sahiptir. Alçak kabartma tekniğinde işlenen ve XIX. yüzyıl özelliği gösteren kıvrık dallar ile akant yaprakları, pencerenin üç tarafını çevrelemektedir. Burada sövelerin başlıkları da kemer kilit taşı gibi dışarı taşkın yapılmışlardır (Resim 4).

Güney cephe ise, beş payanda ile hareketlendirilmiştir. Bunlardan kubbeyi taşıyan kemerlerle aynı hizada bulunan payandalar, sonradan uzatılmışlardır. Bu cephede de payandaların arasındaki yüzeylerde alttakiler orijinalde sivri kemerli fakat sonradan daraltıldığından yuvarlak kemerli, üsttekiler ise öküz gözü formunda olmak üzere iki katlı pencere düzeni vardır. Her iki kattaki pencerelerin sayısı dördtür (Resim 5).

Yer yer farklı renklerde düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olan camide, duvar kalınlığı harim kısmında 1,57 m. iken, son cemaat yerinde 1,22 m.dir.

İç mekânda payelerin yüzeyleri, geçişler ile kubbelerin içleri farklı renklerde bitkisel ve geometrik kalem işleriyle bezenmiştir. Harimin iç yüzeylerinde Barok ve Rokoko tarzındaki bu kalem işi bezemeler ile Celi Sülüs hatlı Kur'an-ı Kerim'den ayetler, Allah, Muhammed ve dört halifenin isimleri ile Esmâ-i Hüsnâ'dan bazı isimleri içeren madalyonlar ve panolar dikkat çekmektedir. Bitkisel kalem işi bezemelerde, akant yaprakları, S ve C kıvrımlı yaprak desenleri ile kıvrımlı dallar, istiridye kabuğu motifleri, askı çelenkler, natürmortlar gibi XIX. yüzyıl tezyinatı yanı sıra palmet ve rumi gibi klasik unsurlara yer verildiği gözlenmektedir (Resim 7-8). Ayrıca mimarisinde ve bezemesinde karşılaşılan korint başlıklı sütunlar, yuvarlak kemerli nişler, konsollar, perde ve kandil motifleri de aynı döneme işaret eden diğer tezyini unsurları olarak dikkat çekmektedir. Kible tarafındaki yarım kubbenin içerisinde vitraylı pencerelerden ortadakinde Kur'an-ı Kerim'den kısa bir ayet metni ile R. 1355 tarihi yazılıdır. Bu da 1939 tarihine ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün restorasyonuna işaret eder (Resim 9).

Mihrap, kuzeydeki kapının tam karşısında, kible duvarının ortasında ve orta ekseninde yer almaktadır. Harime doğru bir metre kadar çıkıntı yapan ve C kıvrımlı bitkisel süslemelerin çevrelediği ay ve yıldız desenli tepeliği kubbe kasmağına kadar uzanan mihrap, mermerden yapılmış olup beş kenarlı bir nişten meydana gelmektedir. Üç kenarda zeminden yaklaşık bir metre kadar yüksekte geometrik desenli kabarlara yer verilmiştir. Üç taraftan yüzeysel silmelerle çerçevelenmiş olan mihrap, dokuz sıralı mukarnas kavsaralıdır. Kavsaranın köşelerine Barok tarzda perde motifleri işlenmiştir (Resim 10).

Mihrabın doğu tarafına yerleştirilmiş olan minber, mermerdendir. Oldukça zarif bir görüntüye sahip olan minberin aynalıklarında on iki kollu yıldızdan türeyen geometrik geçmeli bir kompozisyon dikkat çekmektedir. Şebekeli korkulukları, kırık kemerli süpürgeliği, sivri kemerli köşk altı, dört yöne sivri kemerlerle açılan piramidal külahlı köşk kısımları ile klasik bir form yansıtmaktadır. Sivri kemerli kapıya sahip minber on iki basamaklıdır. Kapının üzerinde Kelime-i Tevhid ile onun üzerinde yeşil, sarı, turkuaz, beyaz ve kırmızı renklerle rumi, çiçek ve kıvrık dal ve yaprak desenli kare şekilli bir çini levha yer almaktadır (Çizim 2, Resim 11).

Doğu taraftaki payenin batı yüzüne yerleştirilmiş olan vaaz kürsüsü, mermerden yapılmış olup, kupa şeklini andıran yapısıyla oldukça zarif bir görünüm sergilemektedir. Ahşap bir merdivene sahip olan vaaz kürsüsünün kaide kısmında dilimli bordür, gövdesinde yumurta frizi, girland, istiridye kabuğu ve akant yapraklarından oluşan XIX. yüzyıl Ampir üsluptaki süsleme düzeni hayli ilgi çekicidir. Ajur tekniği ile kare şebekelere ayrılmış taht bölümü daire biçimindedir. Taht kısmının üzerine de yakın zamanda iki sıra kare şebekeli ahşap bir kuşak eklenmiştir (Resim 12).

Kadınlar mahfili, harimin kuzey duvarı ile doğu ve batı duvarlarda payelerin hizasına kadar uzanan bir 'U' biçiminde yerleştirilmiştir. Ahşap sütunların taşıdığı mahfile harimin

kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde bulunan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Mahfilin kuzey kanadının orta kısmı harim içine doğru taşırılmıştır (Resim 13).

Kuzeybatı köşede yer alan minare, kare bir kaide üzerinde yükselmektedir. Silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, 27,50 m. yüksekliğe sahiptir. Kaide kısmı orijinal yapıdan, gövde 1884-85 onarımından, şerefe, petek ve külah ise 1938 tarihindedir. Orijinal girişin de kaidenin kuzey yüzünde olduğu anlaşılmaktadır (Çizim 3, Resim 14).

Değerlendirme

Yukarıda plan ve mimari özellikleri etraflıca tanıtılan Çankırı Ulu Camii, plan şeması bakımından değerlendirmek gerekirse, Osmanlı cami mimarisinde ortadaki merkezi kubbenin farklı yönlerine yerleştirilen yarım kubbelerle teşekkül ettirilen merkezi planlı yapılar grubundadır. İstanbul Eski Fatih Camii (1462-1470), Gözleve Tatar Han Camii (1552) ve Konya Selimiye Camii (1566)'nde merkezi kubbenin sadece kible tarafında tek yönlü olarak görülen yarım kubbe, İstanbul II. Beyazıt Camii (1501-1505), İstanbul Süleymaniye Camii (1550-1557) ve Tophane Kılıç Ali Paşa Camii (1580)'nde kuzey ve güney taraflarda iki yönlü, Kahire Süleyman Paşa Camii (1528), Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (1548) ve Manisa Muradiye Camii (1586)'nde kuzey taraf hariç üç yönlü, Elbistan Ulu Camii (1516-1522), Diyarbakır Fatih Paşa Camii (1522), İstanbul / Şehzadebaşı Şehzade Camii (1544-48), Tosya Abdurrahman Paşa Camii (1584), İstanbul Sultan Ahmet Camii (1609-1616), Eminönü Yeni Cami (1663), Kahire Mehmed Ali Paşa Camii (1848) ve Tunus Sidi Mahrez Camii (1692-93 / 1698-99)'nde ise dört yönlü olarak uygulanmıştır (Aslanapa, 1986: 107-112, 134-140, 152-155, 171-172, 182-188, 190-193, 207-208, 245-246, 294-297, 299-301, 442-444, Aslanapa, 2003: 29-30, Kuran, 1986: 49-64, 72-75, 84-90, 209-214, 219-222, Eyice, 1992: 45-49, Eyice, 1995: 244-247, Eyice, 2002: 412-414, Bayhan, 1997: 25-28, Bayhan, 2003: 440-442, Orman, 2005: 40-42, Karakaya, 2006: 201-203, Acun, 1999: 214-243, Tanman, 1995: 251-252, Uluçam, 1988: 169-170, Çobanoğlu, 2009: 497-503, Pektaş, 2009: 147-149).

Bunlardan Kahire Süleyman Paşa Camii (1528), Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (1548) ve Manisa Muradiye Camii (1586), plan formu açısından Çankırı Ulu Camii'nin benzer örnekleridir. Osmanlı mimarisinde üç yarım kubbeli camilerin en erken örneği olan Kahire Süleyman Paşa Camii ile yarım kubbelerin yerine yarım tonozların kullanıldığı Manisa Muradiye Camii'nde mihrabın bulunduğu taraftaki yarım kubbe / yarım tonozlu mekân ileriye doğru taşırılmış ve köşe kubbelerine yer verilmediği için de ters 'T' tipi bir şema içerisinde merkezi planın tatbik edildiği görülmektedir. Süleyman Paşa Camii, yarım kubbelerin alçak tutulması yüzünden basık, sıkıntılı bir etki uyandırırken, Muradiye Camii ise Mihrimah Sultan Camii'nin planını Sinan'ın son yıllarında değişik bir görüşle yeniden ele aldığı bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Aslanapa, 1986: 171-172, 299-300, Bayhan, 1997: 25-28).

Üç yarım kubbeli merkezi planlı camiler içerisinde Çankırı Ulu Camii'ne en yakın benzer örnek İstanbul / Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (1548)'dir. Beş gözlü son cemaat yerine sahip, köşe kubbeli ve kible tarafındaki iki fil paye ile giriş tarafındaki iki duvar payesine kemerlerle oturan 10 m. çapındaki orta kubbe üç taraftan yarım kubbelerle çevrili plan şeması (Aslanapa, 1986: 190-192, Orman, 2005: 4041) Çankırı Ulu Camii'nde de uygulanmıştır. Çankırı Ulu Camii'nde geçiş unsurları pandantif iken, Mihrimah Sultan Camii'nde tromptur. Çankırı Ulu Camii'nde payeler kare şekilli olmasına karşın, Mihrimah Sultan Camii'nde dörtlü yonca yaprağı biçimindedir. Ayrıca Mihrimah Sultan Camii'nde yarım kubbelerin iki köşesinde birer eksedraya, harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde iki minareye yer verilmesi⁶ ve son cemaat yerinin ikinci bir revakla kuşatılması, bu yapılar arasındaki önemli farklardandır. Çankırı Ulu Camii'ni üç yarım kubbeli merkezi planlı yapılar içerisinde farklı kılan en önemli yönü ise son cemaat yerindeki oval kubbenin merkezi kubbenin diğer yönlerindeki yarım kubbelere uydurulması, dolayısıyla dışarıdan yapının dört yarım kubbeli merkezi planlı bir şemaya sahip olduğu izlenimine sahip olmasıdır. Bu durum yapının üst örtüsünde simetrik bir

⁶ Bu durum Selâtin camilerinde görülen bir özelliktir. Ancak burada bir istisnai uygulama olarak karşımıza çıkar (Ülgen, 1996: 64-71, Orman, 2005: 41). Padişah yapısı camilerde ise tek minareye pek rastlanmaz. Fakat Çankırı Ulu Camii gibi bir Sultan yapısı olan Alanya Kale Camii (1530-1566)'nde de tek minare uygulanmıştır (Erken, 1983: 597-600).

yapının oluşumuna da önemli bir katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan yapının üzerini örten kubbelerin eteğinde yer verilen pencere düzeni, Mimar Sinan'ın 1565-66 tarihli Fındıklı'daki Molla Çelebi Camii'nde sonraları tekrarlanmıştır (Kuran, 1986: 113, Aslanapa, 1986: 224-228).

XVI. yüzyıl mihraplarında karşımıza çıkan mukarnas kavsaralı beşgen şekilli niş yapısıyla (Erzincan, 2005: 35) Üsküdar Mihrimah Camii ve Manisa Muradiye Camii'nin mihraplarıyla (Aslanapa, 1986: 190-192, Acun, 1999: 214-243) yakın benzerlik sergileyen mihrap, üzerinde barındırdığı bazı süslemelerle de XIX. yüzyıl özelliği yansıtmaktadır. İzlerden alttaki dikdörtgen bloğa sonradan eklendiği anlaşılan taç kısmında görülen ay ve yıldız motifleri ile kavsaranın iki yanına yerleştirilmiş perde desenleri bu tezyinatın örnekleri olarak görülebilir. Benzer perde motiflerine İstanbul Gureba Camii (1865) ile Cihangir Camii (1889)'nin mihraplarında rastlamak mümkündür (Altun, 1993: 539-540, Şentürk, 1996: 204-205).

Formu açısından Osmanlı klasik dönem minberleri ile benzer yapıda olan minberin en yakın benzer örnekleri, Mihrimah Sultan Camii ile Manisa Muradiye Camii'nin minberleridir (Acun, 1999: 214-243, Kurtbil, 2005: 105). Çankırı Ulu Camii'nin minberinin aynalığında derin oyma tekniğinde işlenmiş olan süslemeler diğer örneklerde ajur tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca minberin kapısının taç kısmında yer alan renkli sıratlı tekniğindeki çini parçası da XVI. yüzyıl özelliği göstermektedir.

Kadeh biçimindeki formu ve üzerindeki tezyinatı ile vaaz kürsüsü, XIX. yüzyıl işi olmalıdır. İstanbul Hırka-i Şerif Camii (1851) ve Dolmabahçe Camii (1855)'nin vaaz kürsüleri benzer örnekler arasında sayılabilir (Tanman, 1998: 378-382, Ertuğrul, 1994: 502-503).

Farklı tarihlerde değişikliklere maruz kalmakla birlikte mevcut yapısıyla minare, İstanbul Ayazma Camii (1761)'nin minaresi gibi batılılaşma devri camilerinde görülen bir forma sahip olduğu değerlendirilebilir (Eyice, 1991: 230-231).

Caminin iç mimarisindeki yüzeylerde bulunan kalem işi süslemeler, büyük oranda XIX. yüzyıl özelliği sergiler. Bunlardan merkezi kubbenin içerisindeki kalem işi tezyinat en azından şekil bakımından Kahire Mehmed Ali Paşa Camii (1848)'nin kubbe bezemeleri ile benzerlik içerisindedir (Bayhan, 2003: 441).

Sonuç

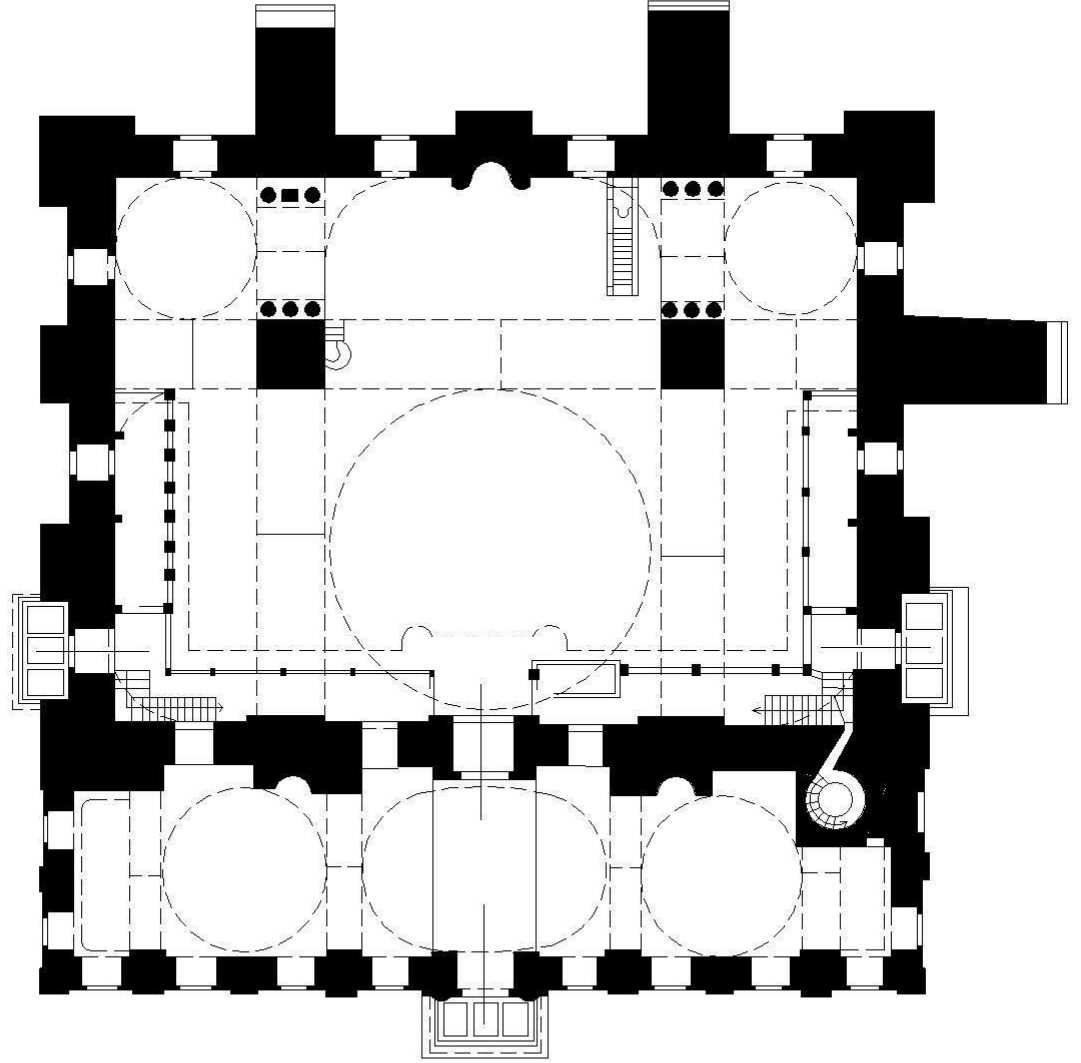
Bütün bu değerlendirmeler ışığında Çankırı Ulu Camii, özellikle plan şemasıyla XVI. yüzyıldan üç yarım kubbeli merkezi planlı klasik bir yapı olması yanı sıra bölgede meydana gelen bir depremde tahrip olması sonucunda 1884-85 tarihinde gerçekleştirilen köklü onarım, son cemaat yeri ilavesi ve iç yüzeylerin tezyin edilmesiyle XIX. yüzyıl Osmanlı mimarisinin özelliklerine bürünmüş bir batılılaşma devri eseri kimliğine sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acun, H., Manisa'da Türk Devri Yapıları, Ankara, 1999.
- Altun, A., "Cihangir Camii" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul, 1993, s. 539-540.
- Aslanapa, O., "Kırım Türk Eserleri", Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım (Ed.: O. Aslanapa), Ankara, 2003, s. 29-30.
- Aslanapa, O., Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986.
- Ayhan, B., Çankırı - Tarih - Kültür - Turizm, İstanbul, 2008.
- Başer, T., Dünkü ve Bugünkü Çankırı, Ankara, 1956.
- Bayhan, A. A., "Mehmed Ali Paşa Camii" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 28, Ankara, 2003, s. 440-442.
- Bayhan, A. A., Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Van, 1997.
- Can, A. - Akçel, A., "Çankırı Sultan Süleyman (Büyük) Camii", Çankırı Araştırmaları Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 3, Kasım 2008, s. 181-192.
- Çobanoğlu, A. V., "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul, 2009, s. 497-503.
- Derschwan, H., İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (Terc. Y. Önen), Ankara, 1987.
- Erken, S., Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C. I, Ankara, 1983.

- Ertuğrul, Ö., "Acem Ali" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, 1988, s. 322.
- Ertuğrul, S., "Dolmabahçe Camii" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, 1994, s. 502-503.
- Erzincan, T., "Mihrap" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 30, İstanbul, 2005, s. 35.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, 3. Kitap (Haz.: S. A. Kahraman- Y. Dağlı), İstanbul, 1999.
- Eyice, S., "Ayazma Camii" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul, 1991, s. 230-231.
- Eyice, S., "Beyazıt II Camii ve Külliyesi" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, 1992, s. 45-49.
- Eyice, S., "Fatih Camii ve Külliyesi" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 12, İstanbul, 1995, s. 244-247.
- Eyice, S., "Kılıç Ali Paşa Külliyesi" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 25, Ankara, 2002, s. 412-414.
- Goodwin, G., A History of Ottoman Architecture, London, 1971.
- Hacı Şeyhoğlu A. Kemal, Çankırı Tarihi, [Çankırı] 1930.
- Kale, A., Çankırı Ulu Camii (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Bitirme Tezi), Erzurum, 1997.
- Kankal, A., "16. Yüzyıl Osmanlı İdari Taksimatında Çankırı Sancağı ve Çankırı Kazası", Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni (Geçmişten Geleceğe Çankırı) Bildirileri (28-29 Eylül 2005), Çankırı, s. 185-216.
- Kankal, A., XVI. Yüzyılda Çankırı, Çankırı, 2009.
- Karakaya, E., "Muradiye Külliyesi" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, İstanbul, 2006, s. 201-203.
- Kâtib Çelebi, Cihannümâ.
- Kuran, A., Mimar Sinan, İstanbul, 1986.
- Kurtbil, Z. H., "Minber" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 30, İstanbul, 2005, s. 105.
- Mülayim, S., "Sinan" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul, 2009, s. 224-227.
- Orman, İ., "Mihrimah Sultan Külliyesi" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 30, İstanbul, 2005, s. 40-42.
- Pektaş, K., "Sidi Mahrez Camii" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul, 2009, s. 147-149.
- Şahin, İ., "Çankırı" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 1993, s. 216-218.
- Şentürk, M. H., "Gureba Hastahanesi Camii" Maddesi, C. 14, İstanbul, 1996, s. 204-205.
- Tanman, M. B., "Fatih Paşa Camii" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 12, İstanbul, 1995, s. 251-252.
- Tanman, M. B., "Hırka-i Şerif Camii" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, İstanbul, 1998, s. 378-382.
- Uluçam, A., "Abdurrahman Paşa Camii" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, 1988, s. 169-170.
- Ülgen, A., Klasik Devir Minareleri, Osmanlı Cami Planında Minarenin Konumu, İstanbul, 1996.
- Yurt Ansiklopedisi, "Çankırı" Maddesi, C. III, 1982, s. 2004.
- Yücel, Y., XIII.-XV. Yüzyıllar Kuzeybatı Anadolu Tarihi Çoban-oğulları Çandaroğulları Beylikleri, Ankara, 1980.
- Yüksel, İ. A., Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul, C. VI, İstanbul, 2004

Çankırı Ulu Camii (V.G.M.'den)

Çizim 1: Çankırı Ulu Camii Planı (V.G.M.'den)

Resim 1: Çankırı Ulu Camii'nin Genel Görünüşü

Resim 2: Çankırı Ulu Camii'nin Kuzey Cephesi

Resim 3: Çankırı Ulu Camii'nin Batı Cephesi

Resim 4: Çankırı Ulu Camii'nin Doğu Cephesi

Resim 5: Çankırı Ulu Camii'nin Güney Cephesi

Resim 6: Çankırı Ulu Camii'nin Son Cemaat Yeri

Resim 7: Çankırı Ulu Camii'nin Harimi

Resim 8: Çankırı Ulu Camii'nin Merkezi Kubbesindeki Tezyinat

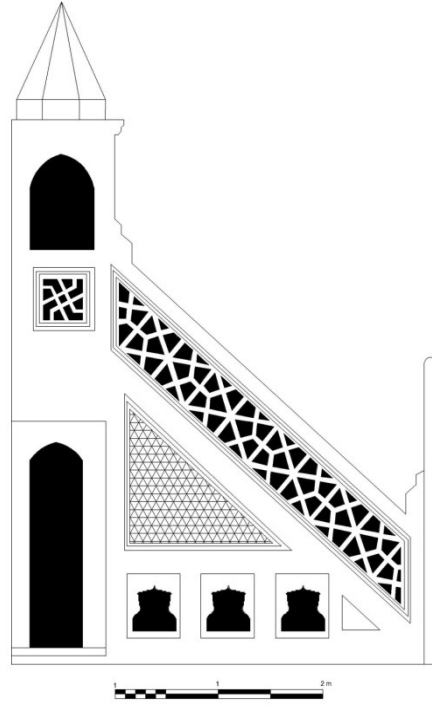

Resim 9: Çankırı Ulu Camii'nin Mihrapöntü Kısmı

Resim 10: Çankırı Ulu Camii'nin Mihrabı

Çizim 2: Çankırı Ulu Camii'nin Minberi (Can - Akçel'den)

Resim 11: Çankırı Ulu Camii'nin Minberi

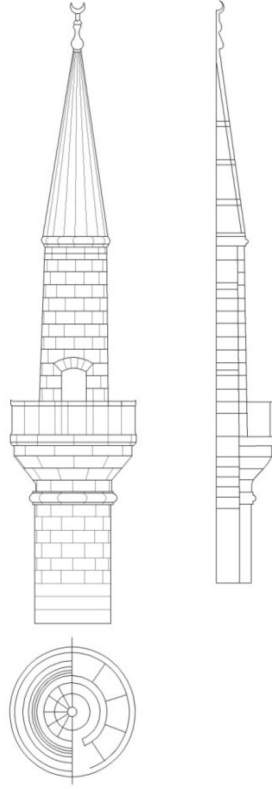

Resim 12: Çankırı Ulu Camii'nin Vaaz Kürsüsü

Resim 13: Çankırı Ulu Camii'nin Kadınlar Mahfili

Çizim 3: Çankırı Ulu Camii'nin Minaresi (Can - Akçel'den)

Resim 14: Çankırı Ulu Camii'nin Minaresi

Resim 15: Çankırı Ulu Camii'ndeki Eski Kitabe

Resim 16: Çankırı Ulu Camii'nin İnşa Kitabesi

Resim 17: Çankırı Ulu Camii'nin Onarım Kitabesi